

HITZ KONPOSAKERAREN ZENBAIT FENOMENO FONETIKO

Donostia, 1980-XI-28

Luis Mari Mujika

Aldaketa fonetikoak hitz konposakeran

Euskal lexiko-arloa erromantzeena baino konplexuagoa dela uste dugu, fonetikari dagokionez behintzat. Oraindik orain, gaurko euskarak aspaldiko konstanteak mantentzen ditu gehienetan, eta hori nabarmena da toponimiari eta tradizioari begiratzen badiogu. Alabainan, batzutan urradurak edo eroioak ere eginak ditu bere kalteak.

Ondoren, prezeskiago, gure lexikoaren zenbait fenomeno fonetikoz mintzatuko gara. Hau garrantzitsua da lexikografia tekniko berria taxuz erakitzeko, ezen-eta gaurko aportazioek kontutan eduki behar dute hizkuntzaren tradizioa, euskara bera saldua senti ez dadin.

1. Hitz-konposakeran eraskinak.

Eraskinek (adiciones) hitz-konposakeran deribazioko funtzio bera dute, hau da, elementu laburregiak lotzeko eginkizuna, nolabait kontsonante-talde gogorregien artean halako eufonia sor dadin.

Epentesiaren fenomenoak hemen ere bere jarraipena du, nahiz-eta intzidentzia apalagoaz.

Hurrengo konposatuok, kurioski, T. epentesia daramate eta beste batzuek -TE infinitabalaren hondarra:

jaioTetxe B, G: casa de nacimiento
ikasTetxe c.: colegio
ikusTaldi c.: visita
jaTaurre B.: antes de comer
jaioTerri B, G.: pueblo de origen
suTondo c.: fogón, junto al fuego
sorTalde AN.: oriente, este
sarTalde B, G.: occidente, oeste
beTerri G.: región baja
suTarri BN, R.: cuarzo

jaioTetxe B, G.: casa natal
jaiTegi AN.: lugar de nacimiento

epentetika ematean:

jaTaurre B (ja-TE-aurre): antes de comer
jaTetxe (ja-TE-etxe): restaurante
jaTontzi (Azkue) (ja-TE-ontzi): cazuela
ekiTaldi B. (eki-TE-aldi): ejercicio
egoTaro B. (ego-TE-aro) estancia/descanso
egoTaldi (Ego-TE-aldi): c. estancia
jaTordu B. (Ja-TE-ordu): hora de comer

K epentesia:

zakurKume G.: perrito, cachorro
etxeKonde B.: casita
kataKume B, G. gatito
arKume AN, B, G.: cordero

Kasu batzutan K, epentesia ordez -KO deklinatiboaren hondarra izan daiteke: goikalde (goiko-alde), sorkalde (sor(tze)ko-alde, eta, probableki, ere bai sukalde (suko-alde) hitzean.

2. Fonema batzuen kenketa.

Konposatueta lehen konposagaiaren azken-fonema galtzea oso ohizko fenomeno da gurean. Aski da, beraz, gure edozein hiztegi edo-ta gure toponimiara begiratzea. *Bi silabatik* gorako erroetan azken bokalaren elisioa oso maizko gauza da.

Fenomeno hortan zerikusi dezake, nolabait, alde fonikoak; beraz, mintzatzaileak konposatueta elkarpen azentua (paratonikoa, adibidez) bigarren konposagaiko silabatara korritzen du, elementu erantsien funtzioa nagusituaz. Honela *basa* hitzak azkenurreko intentsitate leuna *baserri*, *basurde*, *basabera* eta horrelakoetan bigarren elementura pasatzen du nolabait: *baserri*, *bas-urde*, *basabere*. Korrimendu edo lerradura fonikoak lehenendo konposagaiaren azken bokalaren erorketa sor dezake (*basa/bas*: *bas-erri harri-kar* = harlandu) Konposatueta bigarren konposagaiak intentsitate foniko larriagoa du. Beraz, *astoa* hitz bakanak *o* bokalean duen intentsitatea *astamenda* kasuan, lehen konposagai bilakatzean, azentu proklitiko enklitiko egiten da (*astoa-tik astamenda-ra*).

Lehen konposagai bisilabadun, hirusilabadun eta gorakoen azken bokalea eliditzeaz aparte (*iturri / itur*, *harri / har*, *burdina / burdin*) gerta daitezke beste erorketa eta aldaketa konplexuagoak. -DI, -GI, -GE, -RI kasutan bezala, aldaketa fonetiko bereziak sortzen dira. HARAGI hitzak, adibidez, HARAT / ematen du konposakeran, ERREGE hitzak ERRET, ZOH hitzak ZOT, etab.

Dударик gabe, kontsonantez amaituriko lehen konposagaiak ez dute hainbeste problemarik hurrengoarekin lotzeko bokaleaz hasten bada (honela: puTZ / putzontzi, HamaR / hamarratz, hil / hilotz (cadáver), etab.

Hona hitz-konposatuak, zeinetan azken bokalea erortzen dena:

herrI / ergoien B.: barrio alto
 herrI / erbeste B, G.: destierro, tierra extraña
 erhI / erpuru Bn.: yema de dedos
 harrI / harlandu B, G.: piedra labrada
 burdinA / burdinsarda BN.: horca
 laminA / laminiturri (Top. Ojacastro-n Errioxa Garaian)
 harrI / harkaitz BN / G, L, S.: roca
 anaiA / anaitasunA
 iturrI / iturgoien (Herria Nafarroan, Goñi)
 iturrI / iturmendi (Top.)
 eztarrI / eztartzulo G. fauces
 kanpaiA / kanpantorre B, G.: campanario
 ardanO / ardanbera G.: madre de líquido
 neurri / neurraldi AN.: medición
 orri / orbela AN, B, G.: hojarasca
 itsasO / itsastxakur B.: nutria
 zintzarrI / zintzarrots AN, G. sonido de cencerro

Bokalearen erorketa berdina hitz deribatuetan ere eman daiteke anaiA / *anaitasun*, ala egiA / *egitasun* kasuan.

Lehen konposagai bisilabadun eta goragoekoetan bokale-erorketa normala da; hala ere, -ETA eta -AGA atzizkiez toponimian ez da hori gehienetan gertatzen (harrI / harrIeta, harrIaga, iturrI / iturrIeta / iturrIaga (AltziturrIeta, Ataun-go baserria).

Zenbait konposagai berezik ere ez du galtzen gehienetan azken bokalea; adibidez, *zori uri / iri, aldi* eta horrelako batzuk. Beste kasutan eman daiteke alternantzia: burUzut / burtzoro, orriburu, orbel, burUkide / burkide B.ark Bn, R.

Elisiozko adibideak heda daitezke erruz oraindik. Hona beste batzuk:

esi / espilla AN (Ataun-go baserria): cercado de seto
 esi / esparru / esi-barru B, G.: seto, cercado
 egarrI / egarbera B.: sediento
 harrI / artxintzar B.: piedrecilla
 harrI / arbel B, G.: pizarra
 harrI / arluzea (Araba-ko herria)
 errI / erbarren B.: barrio bajo
 elorri / elorburu (Nafarr. herria)
 elorri / elortzuri: espina albar (*elortza* deribazioan)

Salbuespen dire iturriarreta (XV mendea), iturribide (Bilbo) eta beste batzuk. Kolgora B. (incoloro) berban atzizki aurreko *e* bokalea erori da (kolorre).

* * *

Era berean, nahiko normala da lehen konposagaiak azken N / R fonemak galtzea; fenomeno berdina gerta daiteke deribazioan.

jakiN / jakitura B.: sabiduría
 eraNtsi / eraskin B, G.: añadidura
 eguN / eguarte B, G.: hasta el mediodía, entredía
 eguN / eguasten B.: miércoles
 edaN / edagiro AN, B, G.: tiempo de sed
 izaN / izapide BN.: indole
 uR / ubide AN, B.: acequia
 luR / lubeltz G.: tierra negra
 LuR / lugorri BN, G.: barbecho
 luR / luberri AN, G. S.: campo noval
 luR / lumami G.: tierra labrantía
 zuR / zuhirin (Oih.): carcoma (polvo de madera)
 zuR / zuhaitz BN, L, S.: árbol bravio
 zuR / zubihotz S.: interior del árbol
 zuR / zubeltz B.: coscoja
 iztaR / iztazain BN, R, Sal.: corva
 akeR / akelarre (Naf. Zugarramurdi-n)
 akeR / akesolo (Bizk. deitura)
 adaR / adabeso B.: rama principal
 adaR / adapuru B.: cepa de árbol
 adaR / adapo B.: base de rama
 jaunN / jausoro (Azkoitiko deitura)
 akeR / akemendi (Errezil-go hauzoa, Gip.)

UR, ZUR, LUR bezalako konposagai monosilaboekin azken R-ren erorketak eta ondorengo bokalearen topaketak H-ren akoplamendua darama maiz sortaldeko euskalkietan (BN, L, S.) eta G sartaldekoetan (B, G. AN). Hona adibide batzuk:

H-z akplamendua

zuR zuHarotz: carpintero
 zuR zuHaitz BN, L, S. árbol bravio
 zuR zuHar BN, L.: olmo
 zuR zuHirin (eih.): polilla
 uR uHarri S.: piedra de río
 uR uHaran (Duv.): depresión de río
 uR uHobi (Silv. Peurr.): desembocadura
 uR uHate S.: compuerta de saetín
 uR uHolde BN, L.: aluvi6n

G-z akoplamendua

zuGarotz AN
 zuGaitz G.
 zuGar BN, G.
 zuGirin B.
 uGarri B.
 uGaran AN, Bn, G.
 uGate B, G.
 uGolde G.

uR uHalde L.: torrente	<i>uGalde B, G.</i>
uR uHer BN.: turbio	<i>uGer An, B.</i>
uR uHarte: entrambasaguas	<i>uGarte B, G.</i>
luR luHartz (Silv. Pouvr.): alacrán	<i>LuGartz AN, B, G.</i>

Aldaketa antzekoa konstatatzen da (beste arrazoinenez edo) honako alternantzi hauetan: zuHur BN, L. (prudente) zuGur AN, ziHur BN. (seguro) ziGur B, G. Eihara BN IGara AN, L. (molino).

Bestalde, ez da beharrezkoa adieraztea aditzak: bai atzizkiekin eta bai konposakeran -TU / DU ala *i* primitiboa galtzen duela. Arau hau konstante bat da guregan (neurTU / neur-KETA, ekarrI / ekar-KETA, ibilI / ibil-BIDE, ikusI / ikus-PEN). Hontan kolokadura bakarrak erro monosilabikoetan ematen dira: hazI / hez-BIDE / hezIbide, hasI / has-ERA / hasIera, hazI / haz-GATX B / hazIkaitz G. (persona que crece poco). Kasu hauetan ere sortaldeko euskalkien joera TU / DU, I galtzekoa da (1). Bestalde -KI -GI -RI, -DIZ-z amaituriko aditzek ezdute ezer galtzen deribazioan (erabaKI / erabaKiera, eduKI / eduKiera, ebaKI / ebaKidura (bainan, expezionalki ebate, ebatuna (grieta de mano) bizkaieraz). *Geltoki gelditoki* ordez gaurko ausarke-ria bat dirudi.

Izen erroekin ere deribazioak antzeko elisioak dauzka, garbi dagoenez (anaiaA / anaitasun, iturrI / iturgintza, etab.).

Gaurko sorkuntza lexikalak fonetika lege hauek kontutan eduki behar litzuzke. Euskaraz hitz konposakeran eta iuxtaposizioan azken bokalearen erorketa normala delerik tradizioko zenbait atzizkiak ez du oztoporik azken *a* galtzeko (-AIA (-AI) -TURA -TUR, literatur), -GINTZA (-GINTZ, etxegintz problemak) -ANTZA (-ANTZ), -KERIA / ERIA (-KERI / ERI), etab. Batez ere, gipuzkera eta bizkaieraren bokale galeraren joera (mozkorkeri, zurikeri etab. konposaketaren elisio fenomenoetan datza, *artikulu beraren* nahasmenduaz aparte).

Tradizioan ez dira falta azken elisio hoiek edonon. Leizarragak Kristo hitza *Krist* formulan eliditzen du frantzes-gaskoinaren joeraz, nonbait ("Jesus-Krist"), Ubillos-ek *dotriñ* dakar *dotriña* ordez "Cristau dotriñ berri-ecarlea" = Gipuzkeraz berdin gertatzen da imajin (imajiña), diñ (diña), birjiñ (birjiña) hitzez.

Bide hontatik legezkoak deritzaizkigu hitz multzo edo esaldi hauen erorketa bokalikoak:

irakasKUNTZ sistema: sistema docente
fuselAI ahokadura: acoplamiento de fuselaje

(1) Lege honen araura partizipioa galtzen ez duen tradizioko zenbait formula okertzat edo sekundariotzat eman daiteke; sorterrI BN, R. ordez *sorTUerrI* BN, R. (Fr. Bartolome), pensakizun ordez *pentsaTUKizun* (Fr. Bartolome), uzqueta ordez *utzIketa* (Añib.) hemen ere erro monosilabikoa. Idazle batzutan aurkitzen den oro ez da beti jatorra izaten... SalDukeria G (salkeria ordez) eta helDUtasun erro silabakardunaren (*sal-*, *hel-*) inferentziak dira.

zabalKUNTZ programaketa: programación expansiva
 finANTZ kontabilitatea: contabilidad financiera
 kultUR mugimendua: movimiento cultural
 vekTOR lerroa: línea vectorial

Sistema berdina erabiltzen du gipuzkerak, kasu, “mozkorkeri joera” (mozkorkeriA joera orde) esatean, eta gaurko -IA hitz tekniko kasutan (geologi, teologi, etab.) Adibideak:

acción económica: ekonomi ekintza
 estructura geológica: geologi egitura
 sistema ecológico: ekologi sistema

-IKA-z amaituriko hitzak (*politika, etika, kimika*, etab.) oposiziozko izen bezala aurrejartzean elisioa nahiko eufonikoa dute. Honela: “propaganda politika” = *politIK propaganda*, “ley física” = *fisIK legea*, “función técnica” = *teknIK funtzioa*. Hitzak berak (geologiak, ekonomiak etabarrek bezala) izen bakan bezala jardutean ez dute azken *a* hori galtzen, gaur euskara *batuan* nahiko ezarria dagoen bezala.

* * *

Hemen aipatutako elisioa berrikuntza arbitrario orde, gure fonetika tradizionalarekin akor datorren zerbait da; aski da toponimiaren jokabidea aztertzea. Beste arrazoin bat ere eman daiteke honelako elisiotarako. Esan genuen bezala, hitz konposatu eta antzekoetan aurrekaldeko intentsitate fonikoak atzekaldetara lerratzen edo korritzen du (baso / bas-erri, arto / arta-makila). Horrek ere erorketak sortzen ditu, noski.

Adjetiboa konposakeran sustantibo bezala muturretik, doanean, komeni da kontutan edukitzea prezisio hau:

geologIAR, baina geologi geruza (estrato geológico)
 politIKA, baina politIK ekintza (acción política)
 teknIKA, baina teknIK egoera (situación técnica)
 autopsIA, baina autopsI azterketa (examen autopsico)

Bestalde, esaldia oso luzea ez denean, euskarak elementu edo konposagaien loturara joko du, nahiz-eta hori bera gaztelaniaz bi hitzetan bakandurik eman. Honela, *arditurri* (fuente de ovejas, bi hitz), *errotarri* (piedra de molino, bi hitz). Era berean, ez dugu oztoporik ikusten zenbait lotura berri gaur ere egiteko laburduraren araura: *fluorargi* (luz fluorescente) adibidez, *atomoindar* (energía atómica), *gurutzargi* (luz de cruce, en coches); alabainan ez dirudi itxurazkoa: *geologikusmen* (perspectiva geológica), *antropologioinarrri* (base antropológica), *nuklearkutsadura* (contagio nuclear) eta antzeko bitxikeriak, konposagaien *luzaduragatik*. Konposagaiak labur direnean ere, nahasketarik balego, hobe bereiztea. Gaztelaniaz *avutarda* (*ave tarda* etimologiaz), *bocacalle*, *cuentarrevoluciones*, *sacaperras* etab. bide hortatik doaz, baina zuhurduraz jokata.

Gaurko beste paratzizki tekniko zenbaitek ere -PLEGIA, -ALGIA,

-FONIA, -TROFIA, -DOXIA etab. *elisioa* har dezake. Beraz -ERIA, -IA kasutan hala izan bada hemen ere eman daiteke. Alabainan, zentzunagoak izan behar ginateke gure belarriari nolabait gogor litzaiokeen berrikuntza zenbaitez; hala nola, -IST-ISTA ordez, ET-ETA ordez (biziklet lasterketa), -AT-ATO ordez (*bikarbonat* nahasteta) etab. Hemen gaurkoa gure tradizioaz lotu behar da kontu guztiaz, fonetika gehiegi *bortxatu* gabe. Etxeko erroak eta kanpoko erroak mugapen-irizpide, askotan, izan daitezke. Beraz, ez da berdina -ARA, -ERE, -RI kasutako sinkopazioa (abERE / *abeletxe*, euskARA / euskaldun, aFARI / afalondo) eta usarioz hain tradiziozko edo autoktono ez diren formula hipotetikoak *bulegAL* *bulegARI*-tik, fimAL *filmARI*-tik, *adibidez, erabiltzen hastea. Azkeneko formulok ausartegiak deritzeazkigu.*

R + S, N + S, L + S talde kontsonantikoetan, bai etxeko hitzetan ta bai maileguetan, komeni da T epentetikoak tartekatzea, nahiz-eta tradizioan beti ez azaldu. Honela Etxeberri Ziburu-koak *ansia* idazten du besteen *antsia* ordez, eta berdin *zirkunzidatu, absenzia, lanza* etab. bere "NOELAK" liburuan. Hori nahiko konprenigarria da gure fonetikara oraindik makurtu gabeko mailebutan. Beste kasutan axolakaberiak ere badu zerikusia; erronkarian eta zubereran barne-joera ere izan daiteke. Euskara normalizatu batean, ordea, lege orokorrenak jarraiturik, epentetika erabiltzea egokiagoa deritzagu. Hori delarik, hona erabiltzea komeni den eskema:

NS / NZ = NTS / NTZ (konbenTzionalismo)

RS / RZ = RTS / RTZ (perTsonalitate)

LS / LZ = LTS / LTZ (emulTzio)

Beste talde kontsonantiko berezietan (BSTR, NST, SNP, etab.) beste hizkuntzen gisara, bide kulteranoa jarrai daiteke hitz oso abstratu eta teknikoetan. Kasu: *inspekzio, abstrazio, konstituzionalitate*; gure ustez horrelako hitzetzetan fonetismoak eta arrunkeariak utzi egin behar dira hizkuntza kultuen portaera kontutan edukiaz.

3. *Bokale-elisiozko kasu nabarmenak.*

Gorago lehen konposagaiaren azken bokale-erorketa aztertu badugu, orain fenomeno berdina bi konposagaien arteko topaketa kasuan ikusiko dugu (1).

(1) Eraskin bezala ohar hontan lehenengo konposagaiak bere muturrean galtzen duen bokale kasuak ekarriko ditugu; joera sekundario hau toponimian eta ohizko deituratan ematen dira: Txaburu (Etxaburu) Bizkaian, Txaleku (Etxaleku) Zestoa 1798, Roteta (Erroteta) Aia-ko baserria, Recabarren (Errekabarren) Txile-ko deitura, Lorgorri (Elorgorri) Iruña-n (Araba), Roitegi (Erroitegi) Murua-Zigoitia-n, Turtza (Iturtza) Ezkarai-en (Errioxa), Turburu (Iturburu) Aiala-ko baserria (Araba), REtaburu (Erretaburu) Araba-n, Lizaberria (Elizaberria) Becerro de Irache 180, 1124, Barrundia (Ibarrundia) Araba-n, Rigoitia (Errigoitia) Bizkaian, Recarte (Errekare) Azpeitia 1570, Leizaldea (Elizalde), Recaleor (Errekaleor) Mendiola (Arabian), etab.

Gaztelanian elisio kasuak ez dira urriak, eta silaba osoarenak ere bai konposatuetan. Honela: *arisblanca* (arista blanca), *san santo* ordez (San Andres), *buen buenO* ordez (buen dia), *gran granDE* ordez (gran fiesta). Beste zenbait hitzek, *fuate, valle* eta horrelakoak azken silaba galtzen dute oso maiz toponimoetan. (*Fuensanta, Valdemoros, Valdepeñas.*)

Aunitzetan adierazi dugun bezala, loturazko bide hau euskaraz konplexuagoa eta biziagoa da, *bepera*, *lekune*, *arakin*, *zotazal* eta horrelakoek isladatzen duten bezala.

Hemen, konkretuki, bokalen topaketak kontsideratuko ditugu. Gehiengtan hau baieztatzen da, alegia, topaketan bigarren elementuko bokaleak prioritatea duela eta hizkuntzan erori egiten dela. Konstatapen hau nahiko nagusia da gure hizkuntzan, eta hori ematen ez den kasu gehienek hemengo legea betetzen den alternantziak kontatzen dute oso maiz (kasu: *ormaEtxe*, *errotaEtxe*, baino bada *ormEtxe* eta *rotEtxe*).

Hori delarik, alternantzi kasutan guk lehenengotasuna elisiodun formulai emango genioke. Gure arrobiko ez diren hitzetan ere irizpide fonetiko berbera jarraitzekoaren aldekoak gara, salbuespenak onarturik, noski. Honela, nahia-gu guk *elektrindar elektrAIndar* truke, *presidentOrde presidentEOrde* truke, *elektrEtxegailu elektrAEtxegailu* truke, etab.

Hona hemen, laburki, konposaketako bokale elisio kasu nagusienak. Bokale berdinetan bigarrengoak du lehenengotasuna, bestetan adierazi dugun bezala:

a + a = a
 e + e = e
 i + i = i
 o + o = o
 u + u = u

Era berdinean, lehenengo bokalea diptongoaz topatzen bada erori ohi da: *karE-aitz = karAItz G.*, *lorE-auts lorAUts BN*, *gorri-aire = gorrAIre* (rojizo). Fusioak ekar dezake, batzutan, aspiratuaren erorketa sortaldeko euskalkietan ere: *zeda-Harri = zedarri BN, L, S*. *muga-Harri = mugarri c.*

Etimologi joerazko hitzetan, konposagaiak hobeto nabarmentzeko, gorde ala idatzi ohi da aspiratua edo-ta bokale homofonoa. Honela lotsAAriak eta obAAAsun Mogel-engan. Toponimi zaharrear San Emiliaga-ko kartularioan (85-an) *larreHederra* dator, kurioski.

Esan dezakegu, zalantzarik gabe, elipsia dela konposaketaren printzipio nagusia. Ala ere hitz batean, lehenik eman daiteke iuxtaposizio soila, geroago, ordea, lotzen joan ohi da elisio bitartez, batez ere, solaben laburdurak laguntzen badio. Honela *mugarri* hitzean lotura-hipotesi hau prozeduraz ezar daiteke.

Ingo. muga harri (hitz bakanak)
 2-gn. muga-harri (lotura marra bidez)

Bestalde kurioa gertatzen da ikustea gaztelania zaharrak (toponimoetan, batez ere) bi eta hiru kontzeptu edo-ta kategoria gramatikal aunitzetan lotzen dituela hitz konposatu batean. Joera hau, nabarmenki, noski, euskaraz biziagoa da. Hona beste adibide batzuk: *Cantalapiedra* (Salamanca) *cantalpino* (Salamanca), *saltacaballo* (Santander).

- 3gn. mugaharri (lotura iuxtaposizioaz)
4gn. mugarri (lotura elisioaz, *definitiboa*).

Prozedura berdina aplika dezakegu *amorde* B, G. (madrastra) hitzari. Prozedurako laugarren maila da konposaketaren teknika aldetik helduena.

- 1ngo. ama orde
2gn. ama-orde
3gn. amAOrde B, G. (bokale elisiorik gabe)
4gn. amOrde B, G. (bokale elisioaz).

Laugarren kontrakzio prozedurak loturaren gailurra adierazten du, kasu hontan behintzat. Antzeko prozedurak pasa dituzte gaurko *baserri* (basa-erritik), *eguberri* (egun berri-tik), guruzpide (gurutze bide-tik) etab. Beste batzutan inolako elisiorik gabe eman da lotura (kasu: zori on / *zorion*, on bide / *onbide*).

Laugarren estadioko konposatuek lehenengo eta bestetako iuxtaposizio, marra egoera eta elkarketak baino morfologi heldutasun nabarmenagoa adierazten dute.

Gure ustez, zehazpen hauek garrantzia dute gaurko terminologiaren sorruntzarako ere. Hona hemen guk hobetsiko genituzkeen formula batzuk gaurko kasutan:

- atomogai*, atomo-gai ordez
filmagile, filma-egile ordez
elektrindar, elektra-indar ordez
fluorargi, fluor-argi ordez.

Esan beharrik ez dago lehen konposagaiak monosilabikoak (eta gehiengan bisilabikoekin ere bai) direnengan hobeto ematen dela lotura.

Ondoren, hona enpirikoki bokale elisiozko zenbait kasu zahar. Hemen ez daude, noski, gure idatz eta aho-tradiziozko adibide guztiak.

a) Bokale homofonoen arteko laburdura

I) *a + a isobokalikoetan*:

- berbaro B. (berbA-Aro) ruido confuso de voces
uztaro AN, B, BN, R. (uztA-Aro) año de buena cosecha
aldarte G. (aldA-Arte) mudanzas
kontraurre B, G. (kontra-Aurre) proa popa
etxandra B. (etxE-Andra): dueña de casa
astalde An, BN (astA-Alde): rebaño de asnos (1)

(1) Hemen ohartu, batzutan, lotura lehen elementuko apofoniakin egiten dela: *bidA* / *bidarte*, *atA* / *atarte*, *labA* / *labalde* etab. batez ere, bizkaieraz. Hori bera gertatzen da *lepazur* hitzean (*lepA-Azur*), gure *lepo-ezur* ordez.

teilarte An. (teilA-Arte): rendija entre tejas
 gizalde (Azkue) (gizA-Alde) multitud de hombres
 harrikaldi BN (harrikA-Aldi): pedrada
 ateraldi G, L. (aterA-Aldi) ocurrencia
 autaldi (Azkue) (autA-Aldi): elección
 amandre G. (AmA-Andre): abuela
 lepazur B. (lepA-Azur): nuca
 errotarri AN, B, G. (errotA-Arri): piedra de molino
 basarto B. (basA-Arto): sorjo
 amama B. (AmA-Ama): abuela
 aitaita B. (aitA-Aita): abuelo

Sinkopatu gabeko salbuespenak lotsAAri (partes pudevundas), edAAri (Mogel-engan) etimologismoaren fruitu dira. *Edari* kasuan *eda* erroari -ARI atzizki latinoa erantsi zaio. Hemen -ARI horrek objetibozko semantika dauka latinezko *argentARIA*, *vestuARIA* ala *ferrARIA*-k bezala. Mogel-ek kasu hoietan erroa eta atzizkiaren mugak nabarmenarazi nahi izan ditu.

II) *e + e isobokalikoetan:*

aizerauntsi BN, G. (aizE-Erauntsi): temporal
 biderdi B, G. (bidE-Erdi): medio camino
 bideman B. (bidE-Eman): incitar
 erregosi B, G. (errE-Egosi): trabajo de cocina
 erretoretxe G. (erretorE-Etxe): casa rectoral (1)
 alkatetxe (alkatE-Etxe)
 aldetxe B, G. (aldE-Etxe): tejavana junto a la casa
 alderdi c. (aldE-Erdi): paraje
 auresku B, G. (aurE-Esku): delantero en el baile
 atzezku B, G. (atzE-Esku): postrero en el baile
 goldezur BN, L, S. (goldE-Ezur): madera del arado

III) *i + i isobokalikoetan:*

seileko G. (seI-Ileko): semestre
 egibar (Deitura, top.) (egI-Ibar)
 iribar (Top.) (irI-Ibar)
 erbiñude B, G. (erbi-Iñude) comadreja
 arrikatz AN, B, G. (arrI-Ikatz): hulla
 begillun G. (begI-Illun): triste
 argillun G. (argI-Illun): claroscuro.

Gaztelaniaz ere elisio antzekoak, konposatu auetan: *claroscuro* (clarO-Oscuro), *tapagujeros* (tap-Agujeros), etab.

(1) Nire jaioterrian (Lizartza, Gipuz.) hitz honek *ertotxe* sinkopa du ordain, eta berdin Gipuzkoako Beterriko beste herri batzutan ere.

IV) *e + e isobokalikoetan:*

jainkorde (Duv.) (jainkO-Orde): idolo
 burukorraz AN, B, G. (burukO-Orratz): alfiler de mantilla
 fagondo L (fagO-Ondo): haya
 errondo BN. (errO-Ondo): cepa / rastro S. Añib.
 lepondo B, BN, L, R. (lepO-Ondo): cerviz.

V) *u + u isobokalikoetan:*

burutsik AN, B, G. (burU-Utsik): cabeza descubierta
 eskutsik B, G. (eskU-Utsik): manos vacias
 lekune AN, B. (lekU-Une): ámbito
 ingurune (Axul.) (IngurU-Une): contorno

a) *Homofono ez diren bokaleen kontrazioa*

Laburdura edo kontraziozko fenomeno berdina eman daiteke topaketan desberdin diren bokaleen artean. Salbuespenak, nahiz-eta sarriagoak izan, hizkuntzaren joera nagusia laburduran datza; gainera, laburtzen ez diren konposatuak, sarritan, sinkopaturiko alternantziak dituzte (kasu: errotAETxe / *errotetxe*, amAOrde / *amorde*, aitAOrde / *aitorde*).

Ikusten denez, euskaraz topaketan *bigarren* bokalea gelditzen da garaile. Hona hemen adierazitako kontrazio nagusienak:

a + e = e
 a + o = o
 e + a = a
 e + o = o
 o + a = a
 o + e = e

Beste toki batean adierazten genuenez, lehen konposagaiaren i bokalea erori egiten da besterik gabe (ez baitu apofoniarik), eta hori bisilabadunetan, hirusilabadunetan, etab. (Honela: arrI / arr-etxe / *arretxe*, arrI-arr-obi / *arro-bi*, azI / az-aro / *azaro*, etab.)

Goian aipaturiko kasuetatik aparte eman daiteke ere e + u = u (urtE-Ume = *urthume* Oih.) eta e + u (basA-Ur = *basur*), baina kasuok ez diran hain ohizkoak.

I) *a + e bokaleen kontrazioa:*

baserre B. (basA-Erre): monte quemado
 ankezur R, S. (ankA-Ezur): nalga
 galtzerdi (galtzA-Erdi): calcetín
 baserri B, G. (basA-Erri): caserío, población de montaña
 basetxe (basA-Etxe): casa de montaña

asteme (G. AstA-Eme): burra
 kontraspalda B, G. (kontra-Espalda): proa a popa
 lokezur (G. LokA-Ezur): articulación
 triperre B. (tripA-Erre): terco
 trabegur G. (trabA-Egur): galga
 lepezur B. (lepA-Ezur): nuca (1).

Lokezur hitzak *lokAEzur* alternantziaz kontatzen du gipuzkeran.

II) *a + e bokaleen kontrazioa:*

larrolo G, L. (larrA-Olo): bromo (Bot.)
 tripontzi B. (tripA-Ontzi): comilón, glotón
 lastontzi BN. (lastA-Ontzi): jergón
 gabon AN, B, G, L, S. (gabA-On): buenas noches
 lemorratz B, G. (lemA-Orratz): pernio de timón
 aitobe B. (aitA-Obe): abuelo
 basoilar c. (basA-Oilar): abubilla
 ankoker B. (ankA-Oker): patituerto
 gizotso BN (gisA-Otso): duende
 aitorde BN (aitA-Orde): padrastra
 amorde B, G. (amA-Orde): madrastra
 tranpol (tranpA-Ol): agujero de trampa
 atondo G. (atA-Ondo): portal
 ukondo (Mikoleta) (ukA-Ondo): codo
 Elizondo (elizA-Ondo): top. Nafarroan

Atal hontan kontrazio gabeko alternantzia batzuk: adibidez, *aitAOrde* B, G. aitorde ondoan, *amAOrde* B, G. amorde ondoan, *larrAOlo* larrolo ondoan. Gure iritzian, kontraziodunak gailentzea komeni da.

III) *e + a bokaleen kontrazioa:*

urdalde AN, L, BN, S. (urde-Alde): piara de cerdos
 urdama AN, G (urde-Ama): cerda
 gaztaro (Oih.) (gazte-Aro): juventud
 aldazpi L. (alde-Azpi): reverso
 etxarte c. (etxe-Arte): callejón

Hemen ekarritako zenbait hitzetan apofonia ere eman daiteke, *etxarte* (etxe-Arte) kasuan, adibidez. Ez beste batzutan, ordea, *urdama* / urdeAma

(1) -ERA atzizkiak bokale topaketak, gehienetan, mantendu egiten dira (portAEra, esAEra, jokAEra, etab.) *Aitader* R. (padrino) eta *alabader* R. (ahijada) arau honen aurkakoak dira: seguraski *alabAEder* -etik (belle-fille, frantzesez), *aitAEder*-etik (*beau-père*, frantzesez) datoz. Hauetan eroria ez da behengo bokalea, *bigarrena* baino. Adierazi beharrekoa da, bestalde, deklinabidean ere laburdura normala ematen dela, hau da, *amen* / amAEn ordez, *txapelen* / txapelAEn ordez, *alaben* / alaBAEn ordez.

L. *urdalde* / urdEAlde AN, L. *aldazpi* / aldeAZpi L formula ez-sinkopatutan azaltzen denez. Hala ere badira euskaraz apofoniadun ordainak hitz beretan (*urda-*, *alda-*, etab.).

Kontraziorik ez dago, bestalde, hitz oso ezagun hauetan: *astEAzken* AN, BN, G, L, R. (miércoles) eta *astEArte* AN, BN, G, L. (martes).

IV) *e + o bokaleen kontrazioa:*

emaztorde BN (emaztE-Orde): concubina
umuntzi BN (umE-Untzi) (umE-Ontzi): útero
karobi B, G. (karE-Obi): calera
etxondo BN, S. (etxE-Ondo): casa solariega

Hala ere, kontrakzio gabekoak: etxEOrde G., etxEOndo L. Baina bada *etxondo* BN, R. ere.

V) *o + a bokaleen kontrazioa:*

atzekalde AN, B, G. (atzekO-Alde): parte posterior
aurrekalde AN, B, G. (aurrekO-Alde): parte anterior
oilar c. (oilO-Ar): gallo
gogonbear (Axul.) (gogOAn-behar): recelo

Besazpi AN, *gogarte* (Añib.), *albate* B. hitzetan apofonia ematen dela interpreta daiteke, beraz, a + a = a taldekoak direlarik (besA-Azpi, gogA-arte, albA-Ate (albO hitzetik). Berdin pentsa daiteke, agian, oilar hitzaz (*oilA-Ar*), oilategi formula deribazioan ematen baita. Bestalde, kontrakzio gabeko *egoalde*, *errealdi*, *jokoaldi* hitzak ez dira ahaztu behar, nahiz-eta *jokaldi*-ren B. alternantzia eman. Dena dela, kasu hontan kontrakzioa ez da hain konstantea.

VI) *o + e bokaleen kontrazioa:*

Hemen eman daiteken zenbait adibidek apofonia du, a + a = a taldekoa bilakatuaz: besO / besA-Ezur = *besezur*, otsO / otsA-Eme / *otseme*, c, mandO / MandA-Euli *mandeuli* B, G. albO-albA-Erri / *alberri* B. Emandako adibidetan kontrazioa gertatu da. Toponimikoetan hor dago *Andiketxe* (andikOEtxe) Gautikiz-Arteagako (Bizk.) baserri izena. Baina *AurrekOEtxea*, *UrrutikOEtxea*, *BerakOEtxea*, *BengOEtxea*, *GoikOEtxea*, *GaraikOEtxea* deiturak... Beraz, -KO deklinatiboa gehienetan *eutsi* egiten da.

VII) *a + u bokaleen kontrazioa:*

basurde AN, B, G, L, R, S. (basA-Urde): jabali
triputs G. (tripA-Uts): esquivaz
paguso B. (pagA-Uso): paloma torcaz
landur B. (landA-Ur): llovizna
basur BN, S. (basA-Ur): agua torrencial
Paguso B. hitzak pagAUso B 1-m. formula ere badu.

VIII) *e + i bokaleen kontrazioa:*

nekizerdi BN, S. (nekE-Izerdi): trabajo fatigoso
 aldiri (Leizarr.) (aldE-Iri): arrabal
 sugillar AN, B, G. (sugE-Illar): neguilla (Bot.)
 semizun BN. (semE-Izun): hijastra

Baina, laburdurarik gabe: *semEIZun* L. *subEIllar* G. Atal hontan laburdurak ez du desarroilo handirik; agian, bokaleen eustea, gehienetan, *normala-go* gertatzen da.

Hemen tradizioa konstaturik emandako adibideak jokabide gertatu behar lirateke sorkuntza lexikal berrietarako. Hiztegitza ez daiteke inprobisa tradizioa ikusi gabe, hizkuntzak salketarik izan ez dezan. Konposatu berri batean, bi konposagaiak kanpokoak eta berriak direnean, noski, zuhurtazunez jokatu behar da, bortxaketarik egi gabe, adibidez apofonia kontuan kasu atomo, lo eta horrelakoetan apofonia sortuaz. Teknika hitzetan bide kulturanoa ongi legoke.

4. *Elisio nagusia analogiatik.*

Kasu batzutan talde silabiko antzekotsuak haplogiagatik-edo sordezake sinkopa nagusiago bat. Fenomeno hau nabarmena da usariozko zenbait hitzetan. Hona batzuk:

sagardo AN, G. L. sidra (lit. sagAR-ARdo)
 garagardo cerbeza (lit. garagAR-ARdo)
 larrosa B, G. rosa silvestre (laRRE-Arrosa)
 zapategi zapateria (lit. zapaTATEgi)
 ernagi B, G. fruta o flor tardía (lit. erNE-NAgi)

Hautetan sinkopazioa fonía antzeko silabetan eman da, kakofoniarik gerta ez dadin.

Beste batzutan laburdura herri xehean elementuen ekonomiagatik eman daiteke. Hala dirudi *astelenita* AN, G. kasuan *astelen-iñauterieta-tik*, eta bardin *astearita* AN, G. kasuan. Logikoa da herri-hizkerak sinkopazioaren jorra edukitzea (gaztelaniak hor du *hidalgo hijo-de-algo-tik*, *pezuña* latineko *pedis ungula-tik*). Hona kasu batzuk:

Etxarren (Top. Nafarroan) (lit. Etxabarren)
 atsalde G. tarde (lit. arratsalde)
 Sorakoitz (Top. Nafarroan) (lit. Sorabakoitz)
 umerri AN, nueva cria de animal (lit. umeberri)
 amortz (Leizarr.) quince (lit. amabortz)
 andrauren (Refr. y sent.) mujer principal (lit. andraguren)
 Etxarri (Top. Nafarroan) (lit. etxebarri)
 albiste AN, G, L. nuevas (lit. albiriste, albricias erromantzez)
 emeretzi AN, B, G. diecinueve (lit. amar-bederatzi)

elhauso BN. *avalancha de nieve* (lit. elhur-lauso)
Jaingo c. Dios (Jaungoiko)

5. *Kontsonante guztiz berdinen elisioa.*

Bokale isofonoak konposatueta laburtzen ziren bezala, kontsonante-taldeak ere labur daitezke, bigarren konposagaiko aurre-kontsonanteak mantenduaz. Bustidurak (*ll, tt, dd*) *txikidura, maitasun, mespretxuzko* nabarduretan ezik (gehienetan) euskara batuan kendu egiten dira. Kontsonante bikotzak edo germinatuak soilduta gelditzen dira batasun irizpidez (nn = n, tt = t, ss = s, etab).

Hona topaketako adibide batzuk:

baratzai G. (Lizardi) hortelano (baraTZ-Zai)
nonahi doquiera (noNNahi)
giltzain S. llavero (gilTZ-Zain)
ilunabar AN, B, G. (iluN-Nabar)
orrazain AN, B, BN. atardecer (orraTZ-Zain)
sabeloi B, G, L, cierta costra (sabeL-Loi)
itsasuge (Azkue) murena (itsaS-Suge)
orobatsu AN, L. casi igual (orobaT-Tsu)

Hauetako kasu batzutan zenbait idazlek nahiago du marra erabiltzea. Guk ez dugu beharrezkoa ikusten, goian emaniko hitzak ez baitira neologismoak, tradiziokoak baino. Dударик gabe, euskarak (eta beste hizkuntza aunitzek ere bai) talde kontsonatiko pilatuegiak soildu egiten ditu. Hartarako elisioaz baliatzen da nagusiki, batez ere TS / TZ digamak elkar topatzen direnean.

* * *

Hona tradizioko beste elisio batzuk:

ekaitzsu (Duv.) tempestuoso (lit. ekaiTZ-TSu)
oskarbi G. cielo despejado (lit. oST-Garbi)
onheski (Duv.) honestamente (lit. honeST-Ki)
arrunki BN, L, S. vulgarmente (arruNT-Ki)
arkaiztsu rocoso (lit. arkaiTZ-TSu)

OneSTKi (Axul.), galaNTKi, arruNTKi (Axul.) antzeko alternantziak etimologismo nabariak dira.

Euskarak NST, NZT kasutan ere ST / ZT laburpen joera jatorra du euskalki gehienetan (jaNTZi / jazten, eraNTSi / erasten, ireNTSi / iresten (janzten, eransten, irensten ordez). Formula laburtuak askozaz orokorrakoak dira. Adibidez *jazki jaNZKi ordez, eraskin eraNSKi ordez*. Bestalde, sudurkaria erori egiten da gerundio eta infinitibaletan (*eramaten ez eramaNten, esaten ez esaNten, jatea ez jaNtea*).

Kontutan eduki behar dira, ere, beste kontsonante-topaketa batzuk; adibidez, igurzkarria afrikatuakin / afrikatua igurzkariakin, etab. (TS + TZ, TZ

+ TS, S + Z, etab.). Kasu bakoitza tradizioan elisioaren teknikaz askatzen da hemengo konposatu eta deribatu hauen arabera: TZ + TS = STS (ekaiTZ-TSu / ekaiZTSu (Duv.) arkaiTZ-TSu / arkaiZTSu, S + Z = TS (dakuS-Zu / dakutSu, TS + Z = TS (deuTS-Zuet / deuTSuet, TS + TX = STX (ameTS-TXar / ameSTXar, TZ + TX = ZTX (ariTZ-TXori / ariZTXori G., TZ + Z = TZ (haiTZ-Zulo / haiTZulo, Z + Z = TZ (eZ Zaituet / eTZzaituet), etab. Arau hauek ez dira, noski, hertsiaik, bainan bai nahiko orientagarriak. Batzutan marraz balia daiteke, noski. Bestalde, kontutan har RTZ konponentea S / Z formulara soiltzen dela, batez ere, mendebaleko euskalkietan (hoRTZki / hozki (dentera), oRTZ(e)-Garbi / oSKarbi (cielo despejado). TZ formula ZT bilaka daiteke batzutan; adibidez, ikaTZ-obi *ikaZTobi*.

6. Sudurkariaren berragerpena konposakeran.

Euskal konposakera eta deribazioaren beste fenomeno fonetikoia N sudurkariaren berragerpena da. N hori galdu egiten baita, batzutan, egoera normalean.

Lege hori, batez ere, AO, AE, OE, AI, AU, EA hitz soilen bukaeretan ematen da; konposakeran sudurkaria berragertzen da. Arau hau, nahiz ez izan betikoa, nahiko ezarria dago oraindik hizkuntzan. Honela *kanpai* hitzak *kanpaNtorre* B, G. (campanario) ematen du, kateak *kateNbegi* B. (anillo de cadena), *komioak* (camino) *kamiNburu* (Azpeitiko baserria). Berdin gertatzen da *morroi* / *morroNtza*, artzai / *artzaNtza* BN, L. arrai / *arraNtzale*, pozo / *pozoNatu*, gaztae / *gaztaNbera*, ardao / *ardaNbera* kasutan. Ez dago esan beharrik pozoNadura frantzeseko *poisso*Netik edo-ta ponzoNatik datorrela. *Arrai*, morroi, *artzai* etab. ez dute sudurkaririk mendebaleko zenbait euskalkitan; alabainan, sudurkaria azaldu egiten da konposakeran, adierazi duguenez. Hona berragerpenezko beste kasu batzuk:

kanpaNarto B. Maiz de campana kanpaNa-tik
 organbide (Nafarroako muino bat) organo-tik
 ardaNbera G. madre de líquidos ardaNo-tik
 kateNorratz B, G. pie de cadena kateNa-tik
 urdaNbelar R. cierta planta (urdaNo-tik?)
 urdaNdegi AN, BN, G. pocilga

UrdaNdegi, *arraNdegi* eta *ardaNdegi* (taberna) kasuek garbi adierazten dute fenomeno fonetikoia deribazioan ere eman daitekela.

Ez dugu uste, inolaz ere, lege hauetara makurtu behar direnik OI-z amaituriko mailegu teknikoek *elektroi*, *protOI*, *neutrOI* eta horrelakoak (honna: *protOI* prozesu, eta ez *protoN* prozesu hipotetikoia).

Guk gure hiztegi nagusian ez dugu beti aplikatu arau fonetiko hau, batez ere, aldaketa bitxia ala ulertezina gertatzen zenean.

7. Apofoniaren hedadura hitz konposatuetan.

Goian nahiko zabal ikusi dugu apofonia edo erroaren azken bokalearen irekiera deribazioan. Apofonia, beraz, etengabeki ematen da -GARRI,

-TZAILE, -KUNTZA, -KETA eta horrelako aditz-erroei erantsitako atzizkietan. Berdin esan daiteke -ETSI, -BURU, -BIDE, -MIN eta antzeko paratzizkietan.

Lege fonetiko hau, atzizkietan, ez da konposakeran e / o / u bokaleek (u-k gutiago) pairatzen duten irekieraren luzapena baino. Beraz, -BURU, -BIDE eta antzekoek propioki hitz-konposatuak sortzen dituzte, baina bere maiztasunak atzizki antzeko jokera erasten die.

Aski da tradizioko edozein hiztegi begiratzea (Silvan Pouvreau, Larramendi, Añibarro, Lhande, Azkue) apofoniaren zabalkudeaz ohardun gertatzeko. Batzutan euskalki batek ez emanarren (eta hori erosioagatik ere gerta daiteke) alternantziak ugariak dira. Honela: astAmenda AN, B, G. / astOmenda L, astAlarrosa B, G. / astOlarrosa, artAburu B, G. / artOburu BN, Duv. etxAlegor B / etxElegor G. etxAleku (Axul.) etxeleku L.

Gehienetan, *apofonía* eusten duten alternantziak kontutan hartu behar dira, baldin-eta, behintzat, konposagaien ulermena biziki gutitzen ez bada (honela hobe: *astA-*, *erlA-*, *mandA-*, *basA-*, *otsA-* etab.). Beste kasu urriagotan, ordea, flexibilitate handiagoa eduki behar da, ulermena eta ohikotasuna arriskuan ezarri ditekenean (adibidez, gu, geure hiztegian, nahiko malgukorrak (flexibleak) izan gara kasu batzutan. Adibidez: *etxe / etxA*, *bide / bidA*, *ohe / ohA*, *aho / ahA* kasutan bi joerak erabili ditugu. Konkretuki *ahAzabal* kasuan *ahOzabal* ulergarriagoa deritzaigu, eta berdin *sarEbide* (*sarAbide* ordez).

Apofoniak ez du itzali behar hitzaren esanahi etimologikoa. Beste kasu aunitzetan, ordea, apofonia ez da oztopo ulerpenerako (kasu: *mandAbide*, *otsAkume*, *erlAkizten*, *basAkatu*, etab.).

Gaztelaniazko konposaketa *i* bokalearen itxidura XIV mende ezkerrezkoa da, lehenik *bocArrasgado*, *patAbiarto* idazten baitzen eta gero *boquIabierto*, *patIabierto*, *casquIvano*, *manIalbo*, *cachIporra*, *cabIzbajo* etab. (hauek, noski, *boca*, *pata*, *casco*, *mano*, *cacho*, *cabeza*, formuletatik datoz).

E bokalearen epofonia-*a*-ra kasik etengabea da (erlE / *erlAkizten*, galde / *galdAtu*, etxE / *etxAgintza*, atE / *atAburu*). Berdin *o* bokalearen kasuan (astO / *astAputz*, mandO / *mandAzain*, usO / *usAkume*, baso / *basAgain*, basO / *basAkatu*, etab.) *U* bokalearen apofonia maizenik aditzaren kasuan ematen da (kantU / *kantAtu*, pagAtu, ernegU / *ernegAtu*). Iadanik esan dugun bezala *i* bokalearen kasuan apofonia ordez erorketa eman ohi da gehienik (*harrI / harlandu*, *herrI / erbeste / ergoiena*, *iturrI / iturrama / iturgoien / iturralde*, etab).

Latinak berak, akzidentalki, baditu bokale aldaketak konposakeran; adibidez, longImanus (esku luze), orIdius. Italiaraz fenomeno berdina *capivolte* eta *capIrosso* hitzetan (*capO*-tik).

Apofonia kasutan, lehen genionez, tradizioa jarraitzea komeni da, flexibilitate guttiaz, baina erosioari amore eman gabe. Adibidez, ondorengo kasu hauek etzaizkigu taxuzkoak iruditzen, inolaz ere:

basOkatu *basAkatu* ordez
 katUkume *katAkume* ordez
 jokOtu *jokAtu* ordez.

Apofonia ez aplikatzeak idazle batzutan (eta hoietan Duvoisin bera), erosio ez-ezik, euskal fonetikaren ezjakintasuna adieraz dezake soil-soilik.

Neologismo tekniko berrietan (*atomo*, *iodo*, *semaforo* eta horrelakoe-tan), noski, ez dago gure arrobiko (eta mailebu zaharretako) formuletan beze-lako apofonia erabili beharrik.

Hona hemen apofoniadun zerrenda edierazgarria:

a) *e-tik a-ra apofonia:*

sarE / sarAtu B, BN, L. rozar terrenos
 bidE / bidAtxior AN sendero
 bidE / bidAgurutze AN, encrucijada
 bidE / bidAsoro (Oiartzun-go baserria Gipuzkoan)
 galdE / galdAtu AN, BN. reclamar
 sugE / sugAlindara B. lagartija
 sugE / sugAmats B, G. (cierta planta)
 errE / errAsumin (Oih.) escozor
 errE / errAberri R. asado
 erlE / erlAkizten AN, G. cirro
 erlE / erlAmando B. zángano
 luzE / luzAbide B, BN, G, R. demora
 eznE / eznAperritxiko B. (cierta seta)
 bahE / bahAkatu BN. cerner
 ilE / ilAbete AN, B, G, L. mes completo
 orE / orAmahi B, BN, R. artesa de pan
 orE / OrAparaB. pala para amasar
 ernE / ernAmin B. germen de semilla
 lorE / lorAburu G. capullo de flor
 lorE / lorAeste AN. corola
 urtE / urtAbete G. (Arakil) cabo de año
 urtE / urtAmuga G. (Arakil) cabo de año
 zornE / zornAbelar AN, G. lechetresna (Bot.)
 ohE / ohAlarru AN. funda de colcha
 ohE / ohAzeru AN, B, G. L. pabellón de cama
 ohE / ohApuu G. cabecera de cama
 labE / labAsari B. hornaje
 labE / labAtxori B. petirrojo

umE / umAmin dolor de parto
 emE / emAkume AN, B, G. L, R. femina, mujer
 emE / emAsabel B, G. matriz
 atE / atAburu B, G. dintel de puerta
 atE / atAhuri (Sanemiliagako Kartularioan, 105)
 atE / atAkarri B, G. puerta de horno
 larrE / larrAgoiti (Zeberio-ko baserria, Bizkaian)
 ilE / ilAgende BN. ganado
 etxE / etxAberri
 etxE / etxAuri / essAuri (Leire-ko Bezerroan, 80-81)
 etxE / eltxAleku (Nafarroako herria Imotz-en)

E bokalez amaituriko lementuek, batzutan, kolokadura dexente dute euskalkien arabera. Hona, horregatik, apofoniarik gabeko alternantzia batzuk:

atAburu / atEburu B.
 labAsari / labEsari G.
 urtAbete / G. (Arakil) urtEbete AN, B, G.
 urtAmuga G. (Arakil) urtEmuga AN, BN, G, L, R, S.
 bidAgurutze AN / bidEgurutze BN.
 bidAtxior AN / bidEtxior AN, G.
 bidAnabar AN / bidEnabar BN.
 orAmai B. / orEmai B, G.
 erlAkume / erlEkume AN, B, G.
 erlAmando B. / erlEmando AN
 errAsumin (oih.) / errEsumin AN, G.
 ohAzeru AN, B, G. / ohEzeru BN, L.
 umAzurtz (Har.) /umEzurtz AN, B, BN, G, L.

Alternantzia hauek gure hizkuntzaren etengabeko kolokadura edo fluktuazioaren adieragarri dira; kasu batzutan ezarpen soziala kontutan eduki behar da, eta konkretuki guk apofoniarik gabeko formulok onartzen ditugu besteen artean: umEzurtz AN, B, BN, G, L. umAzurtz (Har.) ordez, urtEmuga AN, BN, G, L, R, S. urtAmuga (Arakil) ordez, errEsumin AN, G. errAsumin (Oih.) ordez.

Esne, urte, erre, sare, ohe eta beste batzuen kasutan guk ez dugu apofoniarik erabili gure hiztegian (ulermen eta ezarpen sozialaren problemagatik), salbu konposatu urri batzutan bakarrik. *GaldEtu / galdAtu* kasuan apofoniarik semantik mugapen bat eman diogu. *GaldEtu* "preguntar" adierazteko, eta *galdAtu* "caldear" adierazteko. Antzeko mugapena ematen da *sendOtu/sendAtu* (consolidar/curar) eta *osOtu/osAtu* (completar/curar) kasutan.

b) o-tik a-ra apofonia:

mandO / mandAbide G. camino abrupto
 mandO / mandAbelar AN (cierta hierba)

mandO / mandAtresna R, AN, B, arnés
 artO / artAberde B, G, maiz de segunda siembra
 artO / artAburu B, G, panoja/imbécil (exozentrikoa)
 lastO / lastAziri AN, B, palo de mata de paja
 lastO / lastAmeta B, G, montón de paja
 albO / albAdar B, ramén
 albO / albAgela B, aposento lateral
 ahO / ahApeka L, en secreto
 ahO / ahAzabal (Axul.) hablador
 ahO / ahAgorri BN, L, paciencia (Bot.)
 apO / apAburu AN, renacuajo
 astO / astAmenda AN, B, G, mastranzo (Bot.)
 astO / astAkume AN, B, G, pollino
 astO / astAkaiku G, imbécil
 oilO / oilAgor B, G, becada
 oilO / oilAloka G, clueca
 usO / usAkume AN, B, G, pichón
 usO / usAbedar B, (cierta planta)
 otsO / otsAlizar G, fresno silvestre
 otsO / otsAlar AN, G, mosqueta
 otsO / otsAporru G, R, puerro silvestre
 osO / osAbide B, tratamiento de curación
 sendO / sendAbide AN, remedio
 zorO / zorAbiatu B, atolondrarse
 zorO / zorAburu L, columpio
 ondO / ondAlan AN, R, cava con laya
 sorO / sorAburu (Oiartzun-go baserria, Gipuzkoan)
 basO / basAjaun L, S, señor de las selvas (Mit.)
 basO / basApizti AN, G, alimaña

E bokaleaz amaitutako erro eta konposagaietan bezala, apofoniarik gabeko alternantziak nahiko ugariak dira. Euskara batuaren bidean, ordea, ezin daitezke erabil alternantziak; bat hartu beharra dago kolokadura fonetikotik nolabait irteteko.

Hemen ere, jokabide bezala, ulermen problemarik ez dagoenean, hobe apofonidun formulak gailentzea. Alternantzia euskalki bat berean azaltzean, euskalki hortako sub-euskalkiren baten bariantea adierazten da, gehienetan.

Hona alternantzia batzuk:

artAberde B,G. / artOberde L.
 artAburu B,G. / artOburu BN. (Duv.)
 astAkume AN,B,G. / astOkume (Duv.)
 lastAmeta B, G. / lastOmeta AN,B,G.
 ahApeka L. / ahOpeka L.
 ahAzabal (Axul.) / ahOzabal B,L,R,S

basAsto B,G. / basOasto B.
 mandAbide G. / mandObide (Duv.)
 solAguren B. / solOguren B.
 usAkume AN,B,G. / usOkume BN, L.
 otsAlizar G. / otsOlizar AN.
 oilAloka G. / oilOloka B,BN,R,S.
 basAjaun AN,BN;L,S. / basOjaun (Azkue)
 usAtortola B, G / usOtortola B.

Zerrenda hontan *ahAzabal* bezalako kasu problematikoagoak utzita, apofonidun formulak onargarriagoak dira. Beraz, *otso*, *mando*, *beso*, *baso*, *uso*, *asto*, *lasto*, *arte*, eta beste kasutan apofoniak ez du iluntzen esanahia.

Goran adierazten genuenez, *sendO* hitzaren kasuan apofoniak (*sendAtu*) berezitasun *semantikoa* darama euskalki batzutan. Berezitasun hori mantentzea ondo deritzaigu, eta berdin *osOtu* / *osAtu* AN,B. (completar/curar B) kasuan, nahiz-eta *osAtu* formulak AN,BN,G, L. euskalkietan "completar" ere adierazi.

c) *u-tik a-ra apofonia*:

Dudarik gabe, *u* bokaleaz amaituriko erro eta konposagaien kopurua besteena baino eskaxagoa da; alabainan, apofonia nahiko sarritan ematen da aditz-erroei erantsitako atzizkien kasuetan (-TU, -DU, -GARRI, -MEN/MENDU, -KETA adibidez).

Konposagai sustantibaletan katU da gehienik apofonidun joera duena; katAgorri AN, G. (ardilla), katAkume B, G. (gatito), katAnarru B. (escarcela) katAgure G. (garduña) adibidez. Ez da agertzen apofoniarik, ordea, katU-mamu B. (cierto gato montés) eta katUtxori B. (mochuelo) formuletan.

Hona aditz-atzizkietako apofoni-kasu batzuk (denak mailebuak):

pagU / pagAtu c. pagar
 sostengU / sostengAtu BN socorrer
 kantU / kantAtu AN, BN,B,G,L,R. cantar
 pentsU / pentsAtu c. pensar
 arnegU /arnegAtu AN, BN,L,S. blasfemar
 taiU / taiAtu B. arreglar

Hemen baliteke apofonia sinkopaz nahastea, beraz latinezko mailebuak *a* atzizkia baidarama -ATUS/ATA/ATUM formulan; eta gaztelaniaz hori dirudi gertatzen dela erroari (cant-, pens, pobl-) -ADO/ADA erasteen.

Apofoniarik ez dute (ala erorketarik), ordea, damU/damUtu B,G,L. (arrepentirse), itsU/itsUtu AN, B, BN, G,L. (cegararse) eta mutU/mutUtu c. (enmudecerse) kasuek. TaiAtu aditzak gipuzkeraz apofoniarik gabeko alternantzia ezagutzen du (tajUtu).

8. Konposaketa eta deribazioko aldaketa kontsonantiko batzuk

Orain gure hizkuntzan oso berezi den zenbat fenomeno fonetiko aztertu-ko dugu, eta baita ikusi bigarren konposagaiaren haserako oklusiben gogordura (ensordecimiento). Atal hontan, zalantzarik gabe, nabarmena da euskarak konposakeran eta deribazioan duen konplexitatea eta jatortasuna. Hau dena aztergarri da gure hizkuntza sakonkiago ezagutzeko; oraingo sorketa lexikalak fenomeno hauek kontutan eduki behar lituzke.

a) Lehenengo konposagaiaren N/R-ren erorketak sortutako aldaketak

Aurreko atal batean ikusten genuenez, R fonema H-z ordezkatua da sortaldeko euskalkietan (uR / uHarte / uHalde, zuR / zuHaitz / zuHirin), sartaldeko euskalkietan (AN,B,G.)G fonema ematen den bitartean (Ur / uGarte / uGalde, zuR / zuGaitz zuGar). Beste kasu batzutan R itzali egiten da kontsonante aurrean (luR / lubaki, / lubizi / luberri, hamaR / hamabi, hamalau).

Baita lehen konposagaien azken sudurkaria (N) eta R erori ohi dira, askotan, bigarren elementuko oklusiba ozenean gogordura sortzen delarik. Honela:

esaN / esaKura B. significación (esaNGura ordez)
 jaN / jaTun B. comilón (jaNDun etimologikoa ordez)
 adaR / adaPuru B. (copa de árbol) (adarburu AN,G. ordez)
 luR / luPeko AN. alacrán cebollero (lurbeko etimologikoa ordez)

Konposatu batzutan N R bilakatzen da; fenomeno hau, itxuraz, nahiko fosilizatua dago. Hona kasu batzuk:

jauN / jauRegi c. palacio
 jauN / jauRgo (Silv. Pouvr.- Leizarr.) señorío
 egUn / eguRaldi AN,B,BN,G. (Detxep.) tiempo atmosférico
 soiN / soRbalda c. espalda (1)
 oiN / oRthuts BN, L. descalzo
 oiN / oRkoi AN, L. horma de pie
 oihan / oiaRzabal (deitura, Azpeitia 1348-an, berdin oiaRbide)

Azkenik, T epentika erro monosilabikoen ondoren sarritan azaltzen dela adierazi behar dugu (2). Hozkari horren azalpena konposatuaren luzadura *eufonikoan* datza. Adibideak:

(1) Luis Mitxelena-k bere *Historia de la Fonética Vasca* azaltzen duen iritzia taxuzkoa deritzaigu *soRburu* soiNburu-tik eratoritzean. Gure iritzi apalean *soRbalda* hitzak soiNbalda (agian soiN-espalda-tik) formulatu du jatorria. Iturri berdina, probableki, *sorbeltz*-ek (vencejo) soiNbeltz-etik. Beste kasu batzuk oiN-atik: oRpeko S. (pedal) eta gure oRpo B,G. (talón).

(2) EzaguTezin, loTaillu R. (atadura), loTzur (lot-ezur-en sinkopasutan) T hori ez da epentikoa, erroaren fonema propioa baino, berez ezaguT, eta loT baitira erroan, oroiT bezala. SuTarri BN,R. (cuarzo), suTalde B. (brasero), suTargi B,BN (lumbre), ezkonTide (Oih.) (consorte), ezkontohe (Duv.) (lecho nupcial), ezkonTadin B. (edad núbil) kasutan, ordea, epentika eta -TE infinitibala da, noski.

jaN / jaTordu B. hora de comer
 jaN / jaTetxe restaurante
 ikas / ikastaro periodo escolar
 su / suTondo c. fogón
 sor / sorTetxe AN,BN,R,S. casa natal
 sor / sorTetxe AN,BN,R,S. casa natal
 sor / sorTerri AN,BN. pueblo natal
 jaio / jaiTegun B,G. día de nacimiento
 jaio / jaioTetxe B,G. casa de nacimiento
 jaio / jaioTerri B,G. pueblo natal

b) *-DI, -GI, -HI etabarren elisio ondorengo aldaketa fonetiko bereziak*

-DI, -GI, -HI-z amaitutako erroak T-ra erreduzitzen dira (edo-ta-gogor-zen), azken bokalea galduaz. Arau hau gure hitz-konposakerako bereziene-takoa da. Baiezta daiteke fenomeno hau (nahiz eta intzidentzia urriagoaz) beste bukaera batzutan ere ematen dela esanaz (adibidez, -GU (saGU/saT, -GE-erreT kasutan). Aldaketa fonetiko horrek, noski, bigarren konposagaia-ren lehen akusiba ozenari gogordura ekartzen dio. Hau guztia argi dago honoko hitz hauetan:

beGI / beT / beToker B. (begi-oker) tuerto
 beGI / beT / beKain AN,BN,B,G,L. (begi-gain) ceja
 arDI / arT / artetxe (top.) (ardi-etxe) redil
 arDI / arT / arTzain (ardi-zain) pastor
 iDi / iT / iPuruko AN (idi-buruko) frontal de bueyes
 eGI / eT / eKain (egi-gain) ladera alta
 zoHI / zoT / zoTazal B. (zoHI-azal) tepe

IPuruko, bekain eta ekain hitzetan oklusiben gogordura hemengo eske-ma fonetikoaren araura eman da:

t + g = k (beT-Gain = beKain) AN,B,BN,G,L.
bosTGarren = bosKarren B,G.

t + b = p (iT-Buruko = iPuruko
(baT-Batean = baPatean B,BN,G,L.

t + d = t (baiT Du = baitu, bait Gera = baiKera)

D(I-U), G(I-E-U), HI sustituitzen duen T gogor horren arrazoina (1) D/G ozenak silaba bukaeran ozentasuna galtzeko duen joeran datza, itxuraz. Fenomeno fonetiko hau ematen da nolabait ere beste hizkuntza batzutan, aho-hizkeran behintzat.

T gogorra, ikusienez, bokale aurrean eta kontsonante zenbaiten aurrean mantentzen da (s/z aurrean adibidez), baina erori egiten da oklusiba ozenen aurrean (kasu, beT-gain = beKain, haraT-Gin = haraKin).

(1) Ikus Luis Mitxelena: *Fonética histórica vasca*, op. cit., 238 or.

I) *-DI duten erroetan gogordurazko aldaketa:*

iDI / iT / iTegi BN,G. (idi-tegi) cuadra de bueyes
 iDI / iT / iTzain (idi-zain) boyero
 iDI / iT / iPuruko AN (idi-buruko) frontal de bueyes
 zalDI / zalT / zalPurdi (zaldi-burdi) (Azkue) carro de caballos
 gurDI / gurT / gurTarrasto AN,G. (gurdi-arrasto) surco de rueda
 gurDI / gurT / gurTede AN,B,G. (gurdi-ede) correa de carro
 gurDI / gurT / gurPide (gurdi-bide) camino carretil
 ipurDI / ipurT / ipurTandi (ipurdi-andi) culón
 erDI / erT / erKordin S. (erdi-gordin) medio crudo
 erDI / erT / erKhose S. (erdi-ghose) medio hambriento
 erDI / erT / erTaro BN (erdi-aro) época de reproducción
 arDI / arT / arTzain B. (ardi-zain) pastor
 arDI / arT / arKazte B,G. (ardi-gazte) oveja joven

Bai kasu hauetan eta bai ondorengoetan T gogorra desagertu egiten da kontsonante-pilaketetan (T+B, T+G, T+D), halako egoera fonetiko gogorre-giak, nolabait, aldentzeko (horregatik *erkordin*, *arkazte*, *bekain*, etab. *erT-Gordin*, *arTGazte*, *betGain* formulen ordezt) Formula laburtuak eta ez laburtuak, bestalde, usariozkoak dira zenbait euskalkitan: beturdin/begiurdin, betarte B./begitarte B,G,BN,R. bepera B/begibera B,G. beteri B,BN,L./begieri BN,R. betterre AM,B./begierre B.

II) *Erroan -GI dutenen aldaketa:*

haraGI / haraT / haraTegi B,G. (haragi-tegi) carnicería
 haraGI / haraT / haraTuzte S. (haragi-uzte) abstinencia de carne
 haraGI / haraT / haraKai AN,BN,C,L,S. (haragi-gai) AN,BN,C, cebón
 oGI / oT / oTordu AN,B,BNG, R. (ogi-ordu) comida
 oGI / oT / oKin AN,B,BN,G,R. (ogi-gin) panadero
 oGI / oT / oTaza B,G,L,R. pan camuña
 arGI / arT / arTizar B,G,L,R, Sal. (argi-izar) lucero de la mañana
 beGI) beT / beKain AN,B,BN,G,L (begi-gain) ceja
 beGI / beT / beToker B. (Begi-okero) tuerto
 beGI / bet / bePera B. (begi-bera) B. de mirada sumisa
 arGI / arT / arTurratu AN (argi-urratu) alborear.
 eGI / eT / Ekoién - Equoién (Becerro de Irache, 119) (egi-goien) Top.
 zaraGI / zaraT / zaraTazal (zaragi-azal) parche (1)

(1) GOTZON izen berria arau fonetiko honen legera egina dago, agian (gogo-on, goT-z-on) Got formulak konposakeran oso urriak dira tradizioan; baina hor dago gothor BN. S. eta gotsene BN. (ahijado). *Gotzain* neologismoak egikera berdina du (gogo-zai, goT-zain).

-HI silabaz amaituriko erroen kasua ez da oso sarria euskaran. Hala ere adierazitako lege fonetiko ematen da, konkretukioa *zoHI* BN,L,S. hitzaren kasuan, *zoT* bilakatuaz konposakeran (*zoTarrain G*, *zoTal AN,B,BN,G,R*. zotalautsi AN, *zoTazal B*, *zoTarro B*, etab.) Goi-nafarrerak *zoGI* bariantea dauka. LoHI hitzak probableki loT ematen du *lotin* (tierra húmeda) kasuan. (Hemen ere bada loGI bariantea, H/G-ren alternantzia ohizkoa jarraituaz zuHait/zuGaitz, iHar/iGar kasutan bezala. Fenomeno berdina beHi (beKorotz = behi-gorotz), erHI (erPuru = erHiburu), erKain L. (erHi-Gain) kasutan.

III) -DE, -GE, -GU duten erroen aldaketa:

seniDE / seniT / seniTarte B. (senide-arte) parentela
 iñuDE / inuT / inuTaur G. (iñude-aur) criatura con nodriza
 abaDE / abaT / abaTetxe B. (abade-etxe) casa rural
 abaDE / abaT / abaTei (Azkue) B. (abade-dei) tañido de campana
 hildo / hiIT / hiITerreka (Azkue) S. (hildo-erreka) surco de regata
 kupiDA / kupiT / kupiTetsi (kuppida-etsi) compadecerse
 erreGE / erreT / errePIde (errege-bide) camino real
 erreGE / erreT / erreTzubi (errege-zubi) (*Pontes Regales* Nafarroan)
 erreGE / erreT / erreTorde (errege-orde) virrey
 saGU / saT / saTabia B. (sagu-abia) nido de ratones
 saGU /saT / saTsuri (Oih.) L. (sagu-zuri) campañol, ratón de campo
 saGU / saT / saTandera AN. (sagu-andera) comadreja

Adibideak adierazten digute konposagai hauen jokaera berezia. Horrelako fonetik aldaketak ez dira, gehienetan, aplikagarri oraingo hitz berriei, arau hauek fosilizapen itxura dutelako. Bestalde horrelako sinkoparik ez duten formulak (begioker, begilun, bezala) ez dira horrelako aldaketak gertatzen.

c) T-ren beste eragin fonetikoak

Erro lexikala afrikariez (TS/TZ) amaitzen denean, digama hori S/Z bilakatzen da, horzkari gogorra (dental sorda) erantsiaz konposagaien loturan. Honela ikaTZ-obi ikaZTobi B.

Era berdinean horzkari lotzailea aurkitzen dugu RTZ (ortze) kasutan talde kontsonantiko hori ST bilakatuaz (oRTZargi/oSTargi AN,B,G,L. boRTZ/boSTEun AN,B,G., Honekin zerikusia dute gure oSKarbi G, (cielo despejado) oSTadar S. (arco-iris) ostarte B,G. etabarrek, etimologiaz ortz/e)-garbi, ortz(e)-adar eta ortz(e)-arte baitira.

ORTZ (diente) hitzaren kasuan *ozki* deribatua dago (dentera, AN,G,L.); hemen RTZ taldea z-tan soildu da.

Goian adierazi genuen bezala, T fonema B/D/G ozenekin topatzean sortutako gogordura (P/T/K) (beT-Gain = beKain, arT-Gazte = arKazte, zoHI/zoT-Berri = zoPerri G (terreno recién labrado), zoHI/zoT-Buru = zoPUru AN,B,G. (parte alta de una heredad), zoHI / zoT-Bizartu = zoPizar-tu G (quitar hierba de los topes), naHI / naT / -Gaitz = naKhaitz L (repugnancia) (1) gure konposakeraren lege fonetiko *berezienetakoa* da.

d) *TS-TZ digama afrikarien ondorengo gogordura*

Ongi ezaguna denez, lehengo konposagaiaren (ala erroaren deribazio kasutan) TS/TZ ondoren gogordura dator bigarren elementuko (edo-ta atziz-kiko) oklusiba ozenetan. Horrela B, D,G fonema ozenak gogor (P, T, K) bilakatzen dira, digamaren T horzkaria erortzen delarik.

Gogordurazko fenomeno berdina eman daiteke S/Z igurzkarien ondoren (*ikusKarri, ikasKai*), alabainan gutiago. Beraz, gogordura afrikarien ondoren ia beti (hiZTtun, husTgune eta antzeko etimologismoak kenduta) ohizkoa den bitartean, ez da hain sarritazkoa S/Z ondoren. Horregatik hainbeste alternantzia igurzkarien ondoren: hezGaitz / hezKaitz, ikasGura AN / ikasKura ura B,G. (1). Guk gure hiztegian erabaki bat hartu genuen kasu honetan, alegia, S/Z ondoren ozena gorde alternantzia kasutan, eta tradizioa jarrai besterik gabe formula *bakarretan*. Kasu batzutan, ala ere, sozialki inposatuena onartu dugu (esParru, ikusPegi, adibidez).

Ez dago esan beharrik (gero ikusiko dugun bezala) gure atzizki aunitzek adierazitako gogordura pairatzen duela. Honela -GAITZ KAITZ bilakatzen da, -GAILU KAILU, -DURA TURA, -DI TI, etab.

Bestalde, kontutan eduki digamaren T horrek ez duela erorketarik jasatzen hitzaren bukaeran absolutua denean (adibidez, bakoitZ, mendizorroTZ, neuritZ, etab.) Hitz konposatu hala deribatuaeren barnean, ordez, erori egi-ten da eskema honen araura:

TS / TX / TZ bukaeran
S / X / Z tartean

Kasik etimologismo baztergarrik dira arau honen kontrakoak. Gaur bertan ere Euskal Herriko kale, denda eta etxe izenetan topatzen da zenbait etimologismo baztergarri: alaTZne, aiTZpea, aiTZgorri, zarauTZtar. Axular-engan hauek jaso ditugu: uTZten, hiTZtun, huTSGune.

(1) Kontutan izan, batzutan, bigarren elementuak aurretikoan gogordura sor dezakeela asimilazio antza; PiKor (bikhor ordez), KurPil (gurpil ordez) kasutan gertatzen den bezala. Hitz hauetan -kor eta -pil gogorrek gogordura hedatu dute (itxuraz) aurreko partera.

(1) Hona beste alternantzia batzuk: irabazBide BN,R / irabazPide AN,B,G,L,S. egosBera B,BN,G. / egosPera AN,G. ikusBide AN,B. / ikusPide S. Baina formula gogorrok alternantziarik gabe: bizPairur AN, BN, L, S, ezKauza B. (menudencia), izPazter B (costa eta Bizkai-ko herri-izena).

Kasu batzutan marra erabiltzea irtenbide eroso eta egokia litzateke, baina gehiegi erabili gabe. Honela bioTZ-bigun, bihoTZ-bero, etab. onar daiteke konposatu ezpropio edo ezlotu bezala (azken afrikatua eutsiaz), baina, inolaz ere ez, bihoTZbero bezalako grafia guztiz lotuak. TS/TZ digamen topaketa kasuan gogordurazko eskema tradizionala hau da, kasu askotan:

TS + B = SP sinheTS-Bera / sinheSPer L. siniSPera B,G.
 TS + D = ST sineTS-Dun / sinesTun G.
 TS + G = SK ameTS-Gaitz / ameSKaitz G.
 TZ + B = aiTZ-Burua / aiZPurua (Deitura)
 TZ + D = ZT iTZ-Dun / iZTun G.
 TZ + G = ZK aTZ-Gordin / azKordin B.

Alternantziak sinisGaitz G, sinisgatx B. / sinesKaitz AN bezalakoak hor daude, baina arau nagusia eta jatorrena hura da, noski.

Eskema antzekoa baliozkoa da S/Z ondorengo gogordura kasuetarako:

S + B = SP (esBarru / esParru) B,G.
 S + D = ST (ikasDun / ikasTun) AN,B,G.
 S + G = SK (eS Gara / eS kara) B. (no somos)
 Z + B = ZP (eZ Dut / eZ Dakit / eZ Takit) (no sé)
 Z + G = ZK (eZGauza / eZKauza B, eZGara / eZKara) AN,B,G.

Nahiz-eta eskema hau ere konstatu euskal fonetikan, ez da noski goikoa bezain konstantea. Fonetismoak joera berdina dute sarritan

TX/TZ ondorengo arau fonetikoak gure konposakera garrantzitsuenetako delarik, hona hemen zerrenda luze bat, maiz, toponimikoez osatua:

AZKoién (Nafarroako hiria) a(i)TZ-Goien-dik
 ASParren (Nafarroako herria) a(i)TZ-Barren-dik
 AZPE (Ennecones de AZPE, Becerro de Leire, 149) a(i)TZ-Be-tik
 azKordin B. (sabañón) aTZ-Gordin-etik
 haSPerapen BN, L, S. (quejido) haTS-Berapen-dik
 aZPelar G (azafrán de campo) aTZ-Belar-etik
 AZPeitia (Gipuzk. hiria) a(i)TZ-Beitia-tik
 AZKoitia (Gipuzk.hiria) a(i)TZ-Goitia-tik (1)
 AiZKorbe (Nafarr. herria) aTZ-Gorbe-tik
 aSPero G. (calor sofocante) aTS-Bero-tik
 aZKura G. (rascazón) aTZ-Gura-tik
 aZPizar B. (padastro de dedo) aTZ-Bizar-etik
 ameSKaitz G. (pesadilla) ameTS-Gaitz-etik
 boSPasei (Duv.) (cinco o seis) boST-Ba(t)-sei-etik
 gaiZPera G, L. (achacoso) gaiTZ-Bera-tik
 AySPe (San Miguel de Excelsis, 7087 urtean) aiTZ-Be-tik

(1) Baliteke bere etimologia *aranaTZ-Beiti aranaTZ-Goiti* izatea (nahiz-eta guretzat hori probatu gabe egon); kasu hortan ere TZ digamak gogordura sortzen du.

AuriZPerri (nafar. herria) AuriTZ-Berri-tik
 aiZKorri (Gipuzk. mendikatea) aiTZ-Gorri-tik
 AiZKorreta (Oinñati-ko deitura, 1592-an) aiTZ-Gorreta-tik
 areZKuenaga (XIV mendeko deitura) are(i)TZ-Guenaga-tik
 AZKaratate (nafar. herria) a(i)TZ-Garate-tik
 AiZPurua (deitura, Azkoiti-ko baserria) aiTZ-Burua-tik
 aiTZPitarte (desfiladero) aiTZ-Bitarte-tik
 LarraZPuru (Azkoitiko deitura, 1602-an) larraTZ-Buru-tik
 laSPiur (deitura) (retuerto / rio torcido) laTS-Biur-etik
 AZKuendaran (Albistur-ko mendia, Gip.) aiTZ-Guendaran
 aiZPakar (Besalgo-Bergara-ko lurra) aiTZ-Bakar
 puZKar AN,BN, G. (cuesco, ventosidad) puTZ-Gar-etik
 herSKailu L, S. (atadura) herTS-Gailu-tik
 hoZPera BN,L,S. (friolero) hoTZ-Bera-tik
 hoZPiko B. (azada bidente) horTZ-Biko-tik
 sineSKaitz AN. (uncredulo) sineTS-Gaitz-etik

* * *

Zerrendako adibide batzuk aldaketa fonetiko gabeko barianteak dituzte; aldagai hoiek, maiz, hizkuntzaren erosioaren ondorio izan daitezke eta bestetan euskalki berezi baten joera. Gure ustez, formula gogorak primatu behar dira, gehienetan, alternantzietan. Hona formula bikoitz batzuk: aSPero G. / aSBero NB., aZKordin B. / aZbordin BN, aZPizar b. / aTZbizar, bioZTun G / bihoZDun BN, L,S. herSKailu L,S. / herSGailu S. ikaZKin G,S. / ikaZGin B, BN, R. hoZPera BN, L,S. / hoZBera BN, sinisPera B,G. / sinheSBera L.

TS ondorengo gogordurari uzkurrena (reaccio) -ETSI aditz-paratizikia (parasufijo) da deribatuetan: mireSGarri AN,BN,G,L. onheSGarri (Duv.) gaitzeSGarri (F. Segura), etab. Alabainan gogortuta: sinheSPer L. eta sineSKaitz AN.

Baita ohargarria da gogordura ez-ezik, talde kontsonantikoen leundura edo laburdura ere ematen dela, elementu lexikalak soilduaz. Irizpide hori darama STK, NTK taldeak SK, NK bilakatzean. Gure ustez, mailebu zahar eta etxeko hitzetan bide hori jarraitu behar litzateke.

Adibideak:

deshonestKi (Leizarr.) baino onHeSKi (Duv.)
 galaNTKi (Axul.) baino galaNKi G.
 arruNTKi (Axul.) baino arruNKi BN, L, S.
 baleNTKi (Leizarr.) baino baleNKi L.
 ausaRTKi (Axul.) baino ausaRKi BN,G,S.

Dударик gabe, formula leunduak eta laburtuak bestelakoak baino hedatuagoak daude, eta gure fonetik joerarekin hobeto datoz.

e) *Konposakeran gogordurazko beste kasuak*

Fonetikaren jatorrasun bidean euskarak baditu gogordurazko beste kasuak; kasu hoiek berrindartu egin behar dira alboko erromantzeen joerak ahulduz. Toponimiak (aro aspalditakoa delako, gehienetan) joera jator hoiek hobeki gordetzen ditu; orduan ez baitzegoen gaurko diglosiarik eta hizkuntz tartekadurarik.

TS/TZ digamen eta S/Z igurzkarien ondorengo gogordura jarraiturik, hona beste krokis bat beste zenbait topaketa kontsonantikorako:

T + B = P (baPeder / baT-Bedera-tik) uno mismo
(baPatean / baT-Batean-dik B,BN, G,L.) de repente
(baPez / baT-Bere ez-dik B.) nada
(loPide / loT-Bide-tik L,S.) (nexo), zoPerri / zoT-Berri-tik
G.

T + D = T (baiTut / baiT-Dut -etik, baiTira baiT Dira-tik)
T + G = K (loKarri / loT-Garri-tik B,BN,G,L.) lazo
(bosKarren / boSTGarren-dik) quinto
(zenbaKarren / zenbaTGarren-dik (Azkue) ordinal
(loKune / loTGune-tik R.) sién
(beKain / beTGain-etik AN,B, BN,G,L.) ceja
(okarKabe /oharTGabe-tik) inadvertido

K + B = P (baitiPat /baitiK Bat-etik) sobre todo
(beinePein / beiniK-Bein-etik G) al menos

K + D = T (neriaK Tie / neriaK Dire-tik (Holmer)

K + G = K (egonaK-Kera / egonaK Gera-tik (Lexoti)
(gizonaKaz / gizonaKGaz-etik B.)

Bestalde, euskarak joera bizia du B / D / G oklusibak edozein egoeratan gogortzeko. Edozein elisio, edo galera (bokal soil bat adibidez), partizipioaren erorketa, ala edozein topaketa bitxi aitzaki gerta daiteke gogordura sortzeko. Datozen hitzok esandakoaren adierazpen dira:

usteKabe AN,BN,G,L,S. (ustegabe) besterik gabeko lotura
helKaitz (Duv.) (helDUgaitz) -DU partizipioaren erorketa
etorParri B. (etorrIbarri) -I primitiboaren erorketa
arKaitza AN,G. (arrIGaitza) *i* tematikoaren erorketa
hespilla BN,L,S. (esIbilla) *i* tematikoaren erorketa
hezKaitzBN,L. (hezIgaitz) *i* primitiboaren erorketa
helPide L,S. (helDUBide) -DU partizipioaren erorketa
saPelar B. (saPAbelar) -PA tematikoaren erorketa
irtePide B,G. (irteNBide) N tematikoaren erorketa
adaPuru B. (adaRburu) R tematikoaren erorketa

Beste adibideok ere gogordura daramate bigarren konposagaian, ukiduraren poderioan: doha / dohaKaitz BN,L,S. ohe/ohaPuru G, su / suPazter AN,BN,L. gozo/gozaKaitz AN,G. aho/ ahoPizar B,G, etab.

f) *Topaketa kontsonantikoaren zenbait fenomeno*

Atal hau, nolabait, gorago ikusia dago, bainan zenbait prezisio edo zehaztapen falta da. Esana dugu sudurkari konponenteak plus igurzkarriak (NS / NZ eta NX) bitartekotzat T bat hartzen duela, NTS / NTZ / NTX bilakatuaz. Fenomeno fonetiko hau nahiko konstantea da ia euskalki guztietan, eta arau bezala euskara batuan aplikatzea egokia da, bai etxeko ta bai kanpoko hitzetan (hitz teknikoak utzi gabe).

Adibideak:

funcionamiento = funtzionamendua

incidencia = intzidentzia

Hitzak gure harrobikoak direnean eta konposakeran:

lan + sari = lanTsari

lan + saio = lanTsaio

Lehen konposagaia laburra denean komeni da bi konposagaiak besterik gabe lotzea, marrak utziaz.

T-ren tartekadura berdina R + S / R + Z / R + X kasutan (RTS / RTZ / RTX bilakatuaz) eta L + S / L + Z / L + X multzotan (LTS / LTZ / LTX).

Gure ustez, disminutiboetan eman ohi den zenbait alternantzia busti *xerri/txerri*, *xori/txori*, *xistor/txistor*, *xoko/txoko* etab. batzutan hitzen topaketa berezitik sortu da (adibide, mutur-xuri *mutur-Txuri* bilakatuaz, nafar-xerri *nafarTxerri* bilakatuaz, lotzean). Baiespen honek balioa du, behintzat, hitza soilaren muturrean igurzkarri (fricativa) bat dagoenean. (kasu: *xerri*, *xori*, *xirula*, *xister*, etab.) Mendebaleko euskalkietan (B,G.) T hori ia beti ematen da, agian, fosilizazio prozedura batez.

Bestaldetik, ez dago esan beharrik euskaldunak kaxo artean eta fonetismo mailan hitz desberdin asko batzeko joera duela, adierazitako T tartekadurak emanaz. Puntu hontan aski da Holmer-en liburua aztertzea.

Gipuzkeraz fonetismo batzuk:

jUn Tzan (joan zen)

ekarri omeN Tzun (*Tzoon*, Goierri) (ekarri omen zuen)

ekaR Tzazu (ekar ezazu)

aR Tzak pa (har ezak bada)

Adibide hauetan N / R ondoren T horzkaria tartekatu da.

* * *

9. *ARI*, *-ARA*, *-ERE*, *-ERI* konposagaietan aldaketak eta elisioak. Adjeti-boaren egoera berezitasunak

-ARI, -ARA, -ERE konponentez bukatutako hitzak R fonema L bilakazten dute, azken bokalea erortzen delarik. Fonema hau konposakeran (afARI

/ afaLondo) eta deribazioen ematen da (euskARA / euskALdun) eta batzutan konposakera ezpropioan ere bai (Euskal Herria, merkatal negoziaketak).

Adierazitako konponenteak hitz (gutziz) bakan edo independentetan ez dira aldatzen. Aipatutako fenomenoak, batez ere, konposaketakoa da (*abE-Letxe* / abERE-etxetik, *afALaurre* / afARI-aurretik, *gALburu* / gARI-burutik) (1).

Hemen komentaturiko araua nahiko zabala da euskal hitz-konposakeran, nahiz-eta zenbait hitz (*hiri* / *uri*, *zori*, *isuri*, *itxuri* eta norunko -RA deklinatibodunak aldaketarik ez jasan, gehienetan. Horregatik, gure ustez ARGITALETXEA konposatuak (argitARA-etxetik) formula fonetiko txarra du.

* * *

Aldaketa fonetikoaz konposatuak:

atARI / atALburu AN, G, dindel
 afARI / afALondo BN,G,L. poscena
 dendARI / dendALdegi (Urnieta-ko baserria, Gip.)
 bazkARI / bazkALdu AN, B, BN, G, L. comer al mediodia
 gosARI / gosAlaurre AN,L. antes de almorzar
 ugARI / ugALdu B,G. multiplicarse
 gARI / gALaundi G. trigo chamorro
 gARI / gALauts AN,B,G. residuo de cascabillo
 gARI / gALondar B. residuo de trigo
 ERI / ELbarri AN,BN,G. tullido
 ERI / Elgaitz BN,L,S. fiebre
 ERI / Elgorri B,G. sarampión
 ERRI / Elbarren G. (población de abajo, Lizartza-ko hauzoa)
 EURI / EULbera B. llovizna
 atARI / atALondo AN. portal
 abERE / abELgorri AN, B,G,R,S. ganado vacuno
 abERE / abELetxe (Bergara-ko baserria, Gip.)
 abERE / abELbide (Ulibarri-Ganboa, Araban)
 euskARA / euskaALerri (Vasconia, país del euskara)
 euskARA / euskALdun c. (vascófono, "el que posee el euskara")
 erdARA / erdALdun c. (extraño o vasco que no sabe euskara)
 gARI gALburu AN,B,G. espiga de trigo
 gARI / gALeper AN,B,G. codorniz
 gARI / gALbae AN,B,G. criba de trigo
 zamARI / zamALburu (Arabako herria)
 zamARI / zamALzain S. palafrenero

(1) Nolabait antzeko fenomenoak (nahiz-eta ez guztiz berdina) ondoko gaztelanian latinezko -ARIUS-etik datozten botanika-kasu batzutan. Latinak -ALIS eta -ARIS-en alternantzia ezagutzen du (legALis eta familiARis). Horregatik gaztelaniaz -AR/AL gastañAR / castañAL, manzanAR / manzanAL, hayAR / hayAL hitzak. Eta herbARIUS -etik herbAL.

Berandu asimilatutako hitzetan (bulegari, atomari, unibertsitari eta antzekoetan) ez dut uste aldaketarik komeni denik *bulegAL*, *atomAL univertsital* eta horrelakoetara. Hori hizkuntza bortxatzea litzateke, agian. Tradizioko mailebutan *merkatal*, *teologal* (Xurio) ibiltzea usariozkoa da, bestalde.

Euskaraz erromantzetako adjetiboa (aurretik) erabil daiteke izen-konpositibo bezala. Beraz, euskararen bestetako adjetiboak konposakera moduz aurretik erabiltzea oso gurea da, sustantibo bihurtzen direlarik (euskaraz ez baidateke adjetiboa aurretik: *gizon ona / ez ona gizon*). Inglesean ere nabarmena da antzekoa jokaera, *thechnology-power*, kasuan adibidez.

Adjetiboa euskaraz aurretik joan daiteke -ZKO atzizki objetibatzailea duenean (*lurrezko eltzeta*, *plastikozko mahia*, etab.) Joanes Etxeberri Ziburukoaren "Manual debozioezkoa" bezalako formulak sekundarioak dira.

Hori delarik, gaztelaniazko adjetibo aunitz euskaraz izen muturrean doa konposakera mailan. Hala nola, hori gertatzen da *erdal*, *euskal* hitzen kasuan konposaketan jardutean; hitz hoiak euskaraz adjetiboak ez baina *sustantiboak* dira, hots, *erdara / euskara* hitzen sinkopak.

Gaztelaniazko adjetibo aunitz sustantibo bilaka daiteke euskaraz izenari aurrezartzean (*teknik* indarra, *psikologi* konplexitatea, *geologi* egitura, etab.)

Orain dela gutxi txartel politiko batean esaldi hau zetorren: "maiatzak ean lan ezaren aurka sindikal burruka". Txartel hori ez da onargarri dagoen bezala, *sindikal* formula adjetiboa delako, eta hala izanik, *burruka* izenaren ondoren joan behar duelako (burruka *sindikala*). Izen aurretik ezarriaz gero, erabili izen formula, hots, *sindikato* hitza, ez *sindikala* litzateke (beraz, *sindikato* burruka). Zenbait politikari gehiago saiatu behar da gure sintaxiaz eta fonetikaz.

Euskaraz ez da berdina *komunista alderdia* (partido de individuos comunistas) eta *alderdi komunista* (partido comunista, como tal), atribuzioz bezala. Ondorio gisa, baztegarriak dira expresakera hauek: *fiskal zerga*, *ofizial* erabakia, *zerga fiskala* eta erabaki *fiskala* ordez. Bainan azken hau konposakeran ere erabil daiteke, *fisko zerga* formulapean.

10. Onomatopeien arau fonetikoak

Hitz-konposaketaren morfologiaz jardutean zenbait konposagai onomatopeiko ikusteko okasio izan genuen. Euskarak horrelako konposagai aunitz du. Azkue-ren hiztegi handia ikus-miratzea aski da gure hizkuntzaren onomatopei joera nagusia aztatzeko. Bestetan formula *para-onomatopeikoak* ematen dira.

Guk atal hontan onomatopei-konponenteak fonetika aldetik aztertuko ditugu. Aldaketa hoiak laburki hauek dira:

a) Bigarren konponentearen lehen fonemak B / B hala P darama (ikus-Makusi, isil-Misil, zurr-Purru).

b) Lehenengo konponentearen i bokalea a-ra aldatzen da bigarreanean (zIrtI-zArtA, zIplI-zAplA, zIst-zAst, etab.)

Bigarren konponentean M daramaten onomatopeikoak:

isil-Misil B. cuchicheando
 hizki-Mizki G. naderias
 kuku-Mikuka al escondite
 ulu-Mulu hablillas
 angula-Mangula ibili caminar haciendo eses
 kokolo-Mokolo B. indeciso
 aiko-Maiko B. indeciso
 zili-Molo B,G indispuesto
 autsi-Mautsika BN,L. con interrupciones
 inku-Minku medianamente
 iskil-Miskil poquedad
 itzuli-Mitzuli rodeo
 uxuluka-Muxuluka B. hablar secretamente
 ingura-Mingura circunloquio
 elhe-Melhe BN. burla
 koloka-Moloka B. balanceándose
 erran-Merranak L. dichos, habladurias
 txirri-Mirri B,G. insignificante / persona algo alegre R.
 aldo-Maldoka BN. caminar haciendo eses
 zitzi-Mitzi L. bisbiseo
 ixtorio-Mixtorio fábulas
 duda-Muda vacilación
 zirri-Mirri G. insignificante
 ez-Mezean B. dudando
 zozo-Mozo azoradamente
 xoro-Moro en la inopia

Kontutan eduki beste zenbait hizkuntzek ere fenomeno berdina duela, bigarreanean M hori ezarriaz. Gaztelaniak, adibidez, kasu hauetan, behintzat: *ceca-Meca*, *tiquis-Miquis*, *troche-Moche*.

Oraindik badira gurean adierazitako aldaketa fonetikoaz beste adibi-deak:

zinkulin-Minkulin L. lastimoso
 handi-Mandi L. magnate
 inguru-Minguru G. alrededores
 tteke-Meke R. provocando
 xiri-Miri B,G. suavemente / llovizna
 zizka-Mizka BN,L. golosina
 irri-Mirri L. risa burlona

keka-Meka B. indeciso
 kili-Molo B. indeciso
 txutxu-Mutxuka cuchicheando
 sino-Mino BN, gesticulando
 zurru-Murru B,G. remolino-Murmullo
 ikusi-Makusi B. acertijos
 zangala-Mangala torpemente
 zulu-Mulu B. terreno quebrado
 zehar-mehar B,G. rodeo
 txirula-Mirula cantando

* * *

Bigarren konposagain B hala P duten onomatopeidunak

zurruBurru S. confusiones
 txiri-Biri S. conversación frívola
 ez hitz ez Bitz B. nada
 zizi-Baza egin cecear
 txitean-Pitean B.
 zirri-Parra B,G. embrollo
 hitza ta Pitzta (dario) hablar mucho
 txala-Patxala B. charlando
 zurru-Purru G. confusión de gente / ronquido B.
 zitzi-Putzi L. bisbiseo
 txutxu-Putxuka B. cuchicheando

* * *

Beste kontsonantez ere eman daiteke aldaketa, adibidez, L txiru-Liru B,G. (cantando) kasuan.

Beste batzutan ez dago aldaketarik bigarren osagaiaren:

zanga-zanga torpemente / beber mucho
 mauka-mauka comer mucho
 kras-kras B. suavemente
 ttapa-ttapa AN,B,G,R. a paso corto
 barra-barra G. profusamente
 txor-txor ari G. suavemente
 muxi-muxi S. lastimoso
 fara-fara B. suavemente
 mara-mara G. suavemente

Fonetikoki ere, beste adieragarria bigarren osagaiaren aldaketa bokalkoa da (*a* bokaleaz ematen dena). Gure hizkuntzan bere intzidentzia nahiko nagusia da; alabainan fenomeno berdina daukagu (urriago noski) gaztelaniaz ere:

zIg-Zag
 tIc-tAc
 pIf-pAf

Eta katalaneraz:

xIne-xAno pausadamente
 crIc-crAc ruido
 ballGa-balAga persona poco seria

Kasuak gurean:

Ikusi-mAkusi acertijo
 zIrti-zArtA rasgando, resolutamente
 txIplI-txAplA AN,B,BN, chapoteando
 plIstI-plAstA chapoteando
 zIrrI-zArrA a la ligera
 tIrrIkI-tArrakA arrastrando
 pInpI-pAnpA golpeando
 zIrt-zArt B,G. resolutamente
 trIkIll-trAkAlA AN,G,L. torpemente
 flrrI-fArrA B. sin ton si son
 tIkI-tAka B. andar con dificultad
 pIrrP-pArrA profusamente, abundantemente
 bInbI-bAnbA golpeando
 zIrkun-zArkun B,G. dando tropiezos
 zIri-zArA AN,B,G. destilarse suavemente
 txIplI-txAplA B,G. chapoteando
 zIngulu-zAngulu B,G. arrastrando los pies
 zIpIrrI-zApArrA B. chapucear
 flrrIst-fArrAst AN. torpemente
 InkI-AnkA al tuntun
 zIrrIn-zArrAn B. arrastrando los pies
 zIst-zAst resolutamente
 tIrrIkI-tArrAka arrastrando los pies
 tIpI-tApA a paso corto

Ikusten denez, oso sarri, aldaketa bigarren osagaiaren bokale guztietara hedatzen da.